

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БАБКОВА В. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових
та правоохоронних органів
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.139(477)

**ПРОБЛЕМИ ПОГЛИБЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ
МІСЦЕВИХ ЗАГАЛЬНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ**

Автором у науковій статті досліджуються проблеми спеціалізації на рівні місцевих загальних судів. Розглядаються прояви спеціалізації суддів місцевих загальних судів. Аналізуються перспективи поглиблення спеціалізації місцевих загальних судів.

Ключові слова: *судоустрій, судова система, місцевий загальний суд, суддя, спеціалізація суддів.*

Автором в научной статье исследуются проблемы специализации местных общих судов. Рассматриваются проявления специализации судей местных общих судов. Анализируются перспективы углубления специализации местных общих судов.

Ключевые слова: *судоустройство, судебная система, местный общий суд, судья, специализация судей.*

The author in the scientific article investigates problems of specialisation of local general courts. Displays of specialization of judges of local general courts are considered. Prospects of deepening of specialization of local general courts are analyzed.

Key words: *organization of judicial, judicial system, local general court, the judge, specialization of judges.*

Вступ. Актуальність теми дослідження визначається тим, що на сучасному етапі судово-правової реформи в Україні на перший план виходить ефективність судочинства та забезпечення додержання європейських стандартів належного і справедливого суду. Цього можливо досягти за умови неухильного додержання принципів судової влади, закріплених у Конституції України, судоустрійному і процесуальному законодавстві. Одним із них є принцип спеціалізації, можливості поглиблення якого на сьогодні в Україні не вичерпані. Особливого значення його реалізація набуває у діяльності місцевих загальних судів як основної ланки судової системи нашої держави. З огляду на це, питання поглиблення спеціалізації місцевих загальних судів потребує належної уваги з боку науковців і практиків.

Проблеми спеціалізації як принципу судової влади загалом, та його реалізації у місцевих загальних судах, зокрема, були предметом наукових досліджень таких учених, як В. В. Городовенко, І. В. Дем'яненко, О. А. Калашник, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, С. Г. Штогун та інших дослідників. Організаційно-правові проблеми принци-

пу спеціалізації судів були розглянуті Е. Є. Сілантьєвою на рівні кандидатської дисертації, захищеної у 2014 р. [1]. Разом з тим, на сучасному етапі судової реформи ці питання не були предметом самостійних наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є розгляд перспектив поглиблення спеціалізації місцевих загальних судів, визначення проблем, які лежать у цій сфері, а також формулювання пропозиції щодо їх розв'язання.

Результати дослідження. Запорукою швидкого і правильного розгляду й вирішення справ судами є високий рівень фаховості суддів. Попри те, що до кандидатів на посаду судді встановлюються однакові вимоги щодо рівня теоретичних знань і практичних навичок, рівень володіння якими перевіряється під час кваліфікаційного іспиту, після призначення на посаду до певного суду фаховість судді визначається насамперед тими категоріями справ, які він розглядає. З цієї точки зору очевидно, що від суддів тих чи інших судів учасниками судових процесів та суспільством очікується найвищий рівень професіоналізму передусім у тій предметній сфері, що належить до юрисдикції відповідного суду.

Стосовно місцевих загальних судів, ч. 2 ст. 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що вони розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом. З огляду на це, у науковій юридичній літературі висловлюється слушна думка, що ці суди мають найширшу підсудність і несуть основний тягар виконання функцій судової влади на території України [2, с. 19]. Вказані міркування підкреслюють найширшу предметну сферу, з якою пов'язана професійна діяльність судді місцевого загального суду.

Очевидно, що така широка компетенція місцевих загальних судів вимагає від суддів, які у них працюють, бути «універсальними юристами» і досконало знати положення не лише однієї галузі права (як, наприклад, господарського – щодо суддів господарських судів), а відразу кількох: кримінального, цивільного, сімейного, трудового, житлового, земельного, адміністративного та ін. При цьому вказані галузі права безпосередньо не пов'язані між собою: кримінальне й адміністративне належать до сфери публічного права, цивільне – приватного. Кримінальна й цивільна справи є якісно різними за своєю сутністю, соціальним значенням й правовими наслідками.

Суттєві відмінності лежать не лише у предметній сфері справ, що підлягають вирішенню, а й у процедурі їх розгляду. Розгляд цивільних, кримінальних та адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення регламентується різними процесуальними кодексами й здійснюється у різному порядку, що, знов-таки, вимагає від судді місцевого загального суду однаково добре орієнтуватися в особливостях кожної правової процедури.

У цих умовах очевидно, що суддя не може бути фахівцем одночасно з усіх категорій справ, що надходять до суду. Необхідність мати рівні знання й навички з розгляду справ, що належать до різних видів судочинства, неодмінно зумовлює зниження рівня компетентності їх вирішення. У цьому питанні показовим є порівняння суддівської діяльності із лікарською, коли лікар загальної практики, терапевт, як правило, може надати базову медичну допомогу, але не спроможний впоратися зі складними захворюваннями. Натомість найбільш якісне лікування забезпечують саме «вузькі спеціалісти», тож, як слушно зазначає В. В. Городовенко, пересічний громадянин більше довіряє своє здоров'я не просто лікареві, а лікареві-спеціалісту у певній вузькій сфері [3, с. 13]. Сфера професійної діяльності судді має багато подібного, і учасники судочинства очікують від судді насамперед того, що він буде відмінним фахівцем у предметній сфері їхньої справи.

Тому запоруку підвищення професіоналізму суддів дослідники закономірно вбачають у зосередженні уваги і зусиль на одному предметі, поглибленому вивченні окремих галузей законодавства та практики його застосування [4, с. 37]. Цьому покликана сприяти внутрішня спеціалізація суддів, запровадження якої, на думку Л. М. Москвич, спрямовано саме на вдосконалення професійної компетентності суддів, а отже і на підвищення якості вирішення правових спорів та ефективності судової діяльності у цілому [5, с. 150]. На думку І. В. Дем'яненко, суддя, який постійно розглядає однотипну категорію справ, краще розуміє

саму суть спірних відносин, досконало вивчає відповідне законодавство у цій сфері, вчиться правильно застосовувати його на практиці. Внаслідок цього сторони отримують більш фахове вирішення свого спору, а з судді знімається додаткове навантаження, пов'язане із необхідністю опанування нових для нього предметних сфер. Отже, правосуддя стає більш швидким і якісним [6, с. 172]. Як вказує М. І. Чичерська, запровадження спеціалізації у межах одного місцевого суду дало б змогу скоротити час на судовий розгляд справ та оптимізувати навантаження на суддів [7, с. 52-53]. Отже, позитивні риси спеціалізації наявні для усіх: учасники процесу отримують впевненість у розгляді свого спору високопрофесійним спеціалістом і винесенні законного, обгрунтованого і справедливого судового рішення; суддя, зосереджуючись на вирішенні однотипних справ, має змогу максимально підвищити свій професійний рівень у цій сфері, а з іншого боку – спростити свою роботу, адже йому не потрібно відволікатися на вивчення «малознайомих» ситуацій; суспільство отримує високий рівень ефективності функціонування судової системи, зменшення числа оскарження судових рішень, скорочення строків судової процедури та інші переваги.

Згідно зі словником української мови слово «спеціалізація» визначається як призначення для роботи або використання в якій-небудь спеціальній галузі; те, що має спеціальне, особливе призначення [8, с. 1168]. У науковій юридичній літературі спеціалізація розглядається як принцип судової влади, що виступає спеціальним проявом загальнотеоретичного принципу розподілу функціональних повноважень при побудові судової системи України, відповідно до якого окремі суди і судді спеціалізуються на розгляді певних категорій справ, об'єднаних подібністю об'єкта спірних правовідносин і спільною процедурою розгляду [9, с. 54]. Спеціалізація виявляється як на рівні існування окремих судових юрисдикцій (господарської, адміністративної), так і у межах окремого суду – стосовно закріплення за окремими суддями окремих категорій справ. У першому випадку така спеціалізація вважається зовнішньою, а у другому – внутрішньою.

Питанням спеціалізації присвячена ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Слід звернути увагу на деяку некоректність її назви: «Спеціалізація судів», адже у цій статті мова про спеціалізацію власне судів йде лише у частині 1, тоді як інші її положення присвячені спеціалізації суддів. З огляду на це, вказану статтю доцільніше було б назвати «Судова спеціалізація», або «Спеціалізація у судовій системі». На підставі аналізу норм цієї статті можна дійти висновку, що спеціалізація у суді може бути двох видів: на підставі закону (це визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» прояви спеціалізації, що є обов'язковими у кожному загальному місцевому суді) та на підставі рішення зборів суддів (це факультативна спеціалізація, що впроваджується на рівні кожного конкретного суду рішенням зборів його суддів).

До проявів спеціалізації на підставі закону можна віднести існування суддів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, які передбачені ч. 3 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Такі судді покликані здійснювати судове провадження щодо неповнолітніх у кримінальних справах, хоча цілком обгрунтованим видається покладення на них розгляду й інших судових справ за участю неповнолітніх. За зразок у вирішенні цього питання можна взяти існування посад прокурорів у справах дітей («ювенальних прокурорів»), які здійснюють обов'язки щодо захисту прав і свобод дітей у всіх сферах прокурорської діяльності (як у кримінальному провадженні, так і поза ним) [10, с. 46]. Згідно із п. 3.1 Наказу Генерального прокурора № 16 гн від 06.12.2014 «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей», безпосереднє виконання обов'язків щодо захисту прав і свобод дітей необхідно доручати досвідченим працівникам, на яких, за можливості, не варто покладати виконання обов'язків з інших напрямів прокурорської діяльності [11]. Вважаємо, що загалом аналогічний підхід може бути застосований і щодо ювенальних суддів.

Внутрішня спеціалізація у суді виявляється також в існуванні посад слідчих суддів. Ці судді, згідно із ч. 5 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», обираються з-поміж суддів місцевого загального суду і здійснюють повноваження з судового контро-

лю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні у порядку, визначеному процесуальним законом. За визначенням, яке наводиться у науковій юридичній літературі, слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора [12, с. 7]. Отже, спеціалізація слідчого судді виявляється у розгляді різноманітних питань, що стосуються досудового розслідування.

Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів», як судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, так і слідчі судді не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень ураховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення. Звичайно, оптимальним було б не покладати на них обов'язків щодо розгляду інших категорій справ, проте на сучасному етапі це є об'єктивно неможливим через значний обсяг навантаження на суддів місцевих загальних судів.

Варто наголосити, що інших видів спеціалізації суддів місцевих загальних судів Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачає, проте серед науковців і практиків висловлюються різноманітні пропозиції щодо їх існування. Так, законопроектом «Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів» передбачено запровадження інституту пенітенціарного судді, який здійснює повноваження в окремих категоріях справ осіб, які взяті під варту, засуджених, а також звільнених із цих установ осіб, проводячи судові засідання в установі попереднього ув'язнення чи виконання покарання [13]. В обґрунтуванні законопроекту вказується, що інститут пенітенціарного судді позитивно себе зарекомендував у низці країн. Серед них, Франція, Іспанія, Польща, Італія, Румунія, низка країн Південної Америки. Порівняльний аналіз свідчить про наявність різних груп повноважень пенітенціарних суддів. До компетенції пенітенціарного судді можуть належати як питання, пов'язані з виконанням вироку безпосередньо, як це у Франції (наприклад, умовно-досрочкове звільнення, застосування «кредитів» зменшення покарання, надання відпустки), так і інші питання, що пов'язані з оскарженням умов тримання та поводження з боку пенітенціарної адміністрації, як це, наприклад, у Румунії [14].

Попри загалом позитивну оцінку запропонованих змін, фахівці досить критично оцінюють запропоновану законопроектом модель інституту пенітенціарних суддів. Як вказує О. Кривецький, більшість норм законопроекту щодо пенітенціарного судді тотожні спеціалізації слідчих суддів. Законопроект не містить норм, які б окреслювали специфічну (інституціональну) компетенцію пенітенціарного судді, що відрізняє його від інших суддів. Отже, з точки зору юридичної техніки і концептуальних положень правової теорії, цей законопроект не містить встановлення і визначення інституту пенітенціарних суддів [15]. На наш погляд, у разі запровадження інституту пенітенціарних суддів, їх спеціалізація і спеціалізація слідчих суддів має бути розмежована. Відносно осіб, які відбувають покарання або звільнені з установ відбування покарання, таке розмежування провести досить легко за тим принципом, що слідчий суддя розглядає питання, які виникають у досудовому розслідуванні, а пенітенціарний суддя – ті питання, що стосуються виконання вироку. Однак щодо затриманих і взятих під варту осіб, їх компетенція буде дублюватися, що може призвести до ускладнень. Отже, ідея пенітенціарних суддів потребує додаткового вивчення й обґрунтування.

В умовах ведення Антитерористичної операції і складної воєнно-політичної ситуації на Сході і Півдні країни актуалізуються пропозиції щодо запровадження судової спеціалізації з розгляду військових справ. Вони стосуються як «зовнішньої спеціалізації», тобто створення у межах судової системи України військових судів, так і «внутрішньої», тобто спеціалізації окремих суддів на розгляді військових справ. На думку С. В. Оверчука, військові суди

є необхідною складовою як військової, так і кримінальної юстиції в Україні. Впровадження військового правосуддя має відбуватися шляхом створення військових судів на якісно нових засадах, які б відповідали міжнародним стандартам з точки зору як організації, так і механізму здійснення правосуддя у збройних силах [16]. Інший підхід передбачає запровадження у судах загальної юрисдикції спеціалізації суддів із розгляду справ про військові злочини [17, с. 110]. На наш погляд, саме така модель є найбільш оптимальною у сучасних умовах, адже відродження системи військових судів – справа тривала і дорога; сама її система є громіздкою та малоефективною, до того ж, розрахованою на тимчасове існування, оскільки зі стабілізацією воєнно-політичної ситуації у державі потреба у військових судах відпаде. З огляду на це, доцільно передбачити у загальних місцевих судах, у разі, якщо на території, що входить до їх територіальної юрисдикції, дислоковані військові частини чи їх підрозділи, спеціалізацію суддів з розгляду військових справ, категорії яких мають бути уточнені процесуальним законодавством.

Крім вказаних проявів спеціалізації, у науковій юридичній літературі пропонується запровадити посади суддів, спеціально уповноважених на розгляд справ про кримінальні проступки [18, с. 140], з розгляду житлових питань, трудових, шлюбно-сімейних, земельних спорів тощо [19, с. 164]. Вивчаючи досвід країн ЄС щодо реалізації принципу спеціалізації, Е. Є. Сілантьєва зазначає, що до складу такого суду поряд із професійними юристами входять фахівці у певній галузі (в економіці, торгівлі, митній справі, педагогіці, патентній справі тощо) або представники професійних асоціацій (роботодавців, найманих працівників) [1, с. 11].

У зв'язку із цим, варто звернути увагу на погляди науковців, які критикують тенденції до поглиблення спеціалізації. Так, на думку О. А. Калашник, спеціалізація не повинна бути дуже вузькою, оскільки матиме наслідком втрату суддею навичок у розгляді справ інших категорій. При цьому важливо також не забувати, що введення внутрішньої спеціалізації покликане не зменшити навантаження на носіїв судової влади, а, насамперед, покращити якість правосуддя [20, с. 91]. На наш погляд, ці побоювання безпідставні, адже забезпечити «виключну спеціалізацію» судді на розгляді тільки якоїсь однієї категорії справ практично неможливо через великий обсяг суддівського навантаження.

Іншою проблемою, яка перешкоджає поглибленню спеціалізації у місцевих загальних судах, є обмежений чисельний склад цих судів. В умовах, коли у суді працюють 3-5 суддів, впровадити серед них реальну спеціалізацію стає неможливим. З огляду на це, спеціалізація стає доцільною і практично виправданою тільки у великих судах зі значним обсягом різноманітних справ, що надходять на розгляд суддів.

Висновки. З урахуванням викладеного можна зробити висновок щодо необхідності реалізації принципу спеціалізації, передусім на рівні місцевих загальних судів, як запоруки підвищення професіоналізму суддів, прискорення судочинства й покращення його якості. Крім передбачених законом проявів спеціалізації, якими виступають слідчі судді та судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, перспективним є запровадження спеціалізації щодо пенітенціарних суддів, військових суддів, суддів з розгляду справ про кримінальні проступки тощо. Разом з тим, необхідною передумовою спеціалізації є достатня штатна чисельність суддів відповідного суду і наявність високого професійного рівня судді у відповідній спеціалізованій сфері судових справ.

Список використаних джерел:

1. Сілантьєва Е. Є. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.10 / Е. Є. Сілантьєва. – Х., 2014. – 20 с.
2. Дем'яненко І. В. Проблеми навантаження на місцеві загальні суди як основну ланку судової системи України / І. В. Дем'яненко // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 19-23.
3. Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя / В. В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1. – С. 12-15.

4. Оверчук С. В. Організаційно-правові проблеми реалізації принципу спеціалізації в місцевих загальних судах / С. В. Оверчук // Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. 19 квіт. 2013 р. – К. : Ліра-К, 2013. – С. 36-40.
5. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : [монографія] / Л. М. Москвич. – Х. : ФІНН, 2011. – 384 с.
6. Дем'яненко І. В. Організаційно-правові основи діяльності місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / І. В. Дем'яненко. – Х., 2017. – 235 с.
7. Чичерська М. І. Організаційно-правові засади діяльності місцевих судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / М. І. Чичерська. – Львів, 2017. – 268 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
9. Лапкін А. В. Судове право України : [навч. посіб. у схемах] / А. В. Лапкін. – Вид. 2-ге, змін. та допов. – Харків : Право, 2017. – 150 с.
10. Лапкін А. В. Основи прокурорської діяльності в Україні : [навч. посіб. у схемах] / А. В. Лапкін. – Вид. 4-те, змін. та допов. – Х. : Право, 2017. – 152 с.
11. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : наказ Генерального прокурора України № 16 гн від 06.12.2014. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102. – Заголовок з екрана
12. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. В. Скрипіна. – Х. : Б. в., 2008. – 20 с.
13. Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів : Проект Закону № 4936 від 08.07.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59613. – Заголовок з екрана.
14. Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів : Пояснювальна записка до проекту Закону України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59613. – Заголовок з екрана.
15. Кривецький О. Перспективи запровадження інституту пенітенціарних суддів / О. Кривецький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2507:perspektivi-zaprovadzheniya-institutu-penitentsiarnikh-suddiv-2&catid=71&Itemid=382
16. Оверчук С. В. Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15osvyvu.pdf>.
17. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / В. Шишкін // Право України. – 2004. – № 4. – С. 107-110.
18. Борисов В. І. Кримінальний проступок: концептуальні засади запровадження до національного законодавства / В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Л. М. Демидова // Вісник Асоціації кримінального права. – 2016. – № 2. – С. 140.
19. Шаповал К.В. Принцип спеціалізації як концептуальна передумова створення земельних судів в Україні // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3(22). – С. 160–166.
20. Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. А. Калашник. – Одеса, 2016. – 234 с.

